

Sarkis Hatspanian: 16 MART 1921: MOSKOVA ANTLAŞMASI BATI ERMENİSTAN'IN İŞGALİNİN BAŞLANGICIDIR !

Posted on 16/03/2015

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra, yenik Osmanlı orduları önce Kafkasları, ardından Batı Ermenistan'ın geniş sınır bölgelerini boşaltmak zorunda kaldılar. 10 ağustos 1920'de Sevr Antlaşması imzalandı, sınırları ABD devlet başkanı W. Wilson tarafından belirlenen Ermenistan devletinin yüzölçümü 160.000 km2 idi. Sovyet Rusya'daki bolşevik devriminden sonra Moskova'da iktidarın, İngiltere, Fransa, İtalya ve ABD ile ciddi sorunlar

yaşaması nedeniyle, sınırlarına yakın bölgede kendisine müttefik arama durumundan yararlanan dünyada hiç bir devlet tarafından tanınmayan TBMM, uygulamaya konulmak üzere olan Sevr Antlaşması'na karşı ortak bir hareket alanı oluşturabilme amacıyla Sovyet hükümeti ile gizli görüşmelerde bulundu. Moskova açısından bu, hem dönemin Sovyet hükümetinin Kafkasya'da en önemli arzusu ve öncelikli hedefi olan Demokratik Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri'nde bolşeviklerin iktidara gelişinin sağlanması, hem de kendisini ulusal kurtuluşçu-ihtilalci tanımlayan kemalistlere sunulacak desteğe karşılık, İstanbul ve Çanakkale boğazlarına neredeyse tek başına hükmederek, Kara Deniz'i, Ege ve Akdeniz'e bağlayarak bolşevik devrimin geniş bir coğrafyaya yayılmasını beraberinde getirecek ilk adım olarak görülüyordu.

1920 eylülüne kadar Türk tarafı Sovyet Rusya'dan bir iyi niyet ifadesi anlamında karşılıksız olarak 5 milyon rubli değerinde altın, 400 uzun menzilli top, 100 000 tüfek ve milyonlarca mermi, 200 telli telefon, radio muharebe aygıtları, tonlarca benzin ve mazot, 100 000 askeri elbise, 5000 makineli tüfek, sayısız havan topu ve savaş uçakları edindi. Bolşevik hükümetten böylesine cömert bir yardımla arzulanan yeşil ışığın yakılmış olduğu

mesajının edinilmesinin hemen akabinde Mustafa Kemal başkanlığındaki TBMM, Batı Ermenistan'ın kan ve ateşle yokedilmesi kararını aldı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ertesinde Türk askeri işgal birliklerinin Batı Ermenistan'dan çekilme esnasında soykırım mağduru Ermeni halkından mucizeyle kurtulan mazlumlara yaptıkları zulüm ve katliamlar hâlâ hatırlardayken, Ankara TBMM hükümeti, Mondros Mütarekesi kararı gereği boşaltılan Kars, Artvin ve Ardahan'ın zorla alınması için düzenli ordusu bulunmayan Ermenilere savaş açtı. Kâzım Karabekir komutasındaki düzenli Türk Birlikleri bölgede oldukça ciddi bir askeri varlığı olan Sovyet Kızıl Ordusu'nun duyarsız-hareketsizliğinin garanti edildiği koşullarda, 28 Eylül 1920'de taarruza geçti. Bunun üzerine Ermeni köylülerinden oluşan az sayıda sivil gönüllü birliklerinin savunmasız biçare halkı hayatları pahasına koruyabilme hattı oluşturmayı denemenin ötesine geçmeyen koşullarda, saldırganlar 29 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı, 7 Kasım'da ise Gümri'yi işgal etti. Ermenilerin ateşkese zorlandığı bu şehirde 3 Aralık'ta imzalanan antlaşma sonucu, TBMM'nin varlığı kaderin bir cilvesi olarak ilk kez Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti tarafından tanınmış oluyordu.

Gümri Antlaşması şöyleydi:

Kars ve yöresi Türklere verilecek,

Ermenistan'ın Türklere karşı diğer devletlerle yaptığı tüm antlaşmalar kaldırılacak,

Araks nehri Çıldır Gölü'ne kadar uzanan hat Doğu sınırı olarak çizilecek,
Sevr antlaşmasıyla, Türklerin çıkarlarına uygun olmayan antlaşmaları Ermenistan hükümeti de kabul etmeyecek,
Türkiye'deki Ermenilerle, Ermenistan'daki Müslümanlar diğer yurttaşlar gibi eşit haklardan yararlanacak,
Ermenistan saldırıya uğrar ve yardım isterse, Türkiye ona askeri yardımda bulunacak,
Ermenistan silah ithal etmeyecek,
Her iki taraf birbirinden savaş ödeneği istemeyecek,
Ermeni ordusu antlaşmada saptanan sayıya indirildiği takdirde Türk ordusu Ermeni topraklarını boşaltacaktır.

Gümri Antlaşması, Türklerin dış ilişkilerini canlandırmış olup, Gürcistan ve Rusya ile ilişkilerin kurulmasında etkili olmuştur. Gümri Antlaşması'nın imzalanmasından sadece saatler sonra, Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti Kızılordu'nun işgaline uğradı ve Sovyet Ermeni Cumhuriyeti kuruldu. Saldırgan Türk ordusu tarafından Batı Ermenistan'ın işgali sırasında parmağını bile kıpırdatmayan Sovyet Kızılordusu'nun Yerevan'a girerek Ermenistan Cumhuriyeti'ni sovyetleştirmesinden sonra "dostlar alışverişte görsün" usulü Gümri Antlaşması'nın onaylanması birkaç aylığına askıya alınsa da, Batı Ermenistan topraklarının tümüyle Türk askeri işgaline uğradığı şartlarda, önce Ermenistan devletinden bir temsilcinin katılmasına bile izin verilmeden imzalanan 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ve onun ardından da 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması ile ufak değişikliklerle hukuken varolmayan bir Türk devletiyle, Uluslar Liga'sının (o zamanların Birleşmiş Milletler teşkilatı) üyesi Ermenistan Cumhuriyeti arasındaki sınır Bolşevik Sovyet Rusya ile ırkçı-faşist Türkler arasında belirlenmiştir.

Gümri Antlaşması, TBMM'nin imzaladığı ilk antlaşma olmasından dolayı Türkler tarafından önemli sayılırken, 16 Mart 1921 Moskova Antlaşmasıyla varlığını ilk tanıyan Avrupa devletinin Sovyetler Birliği olması çok kısa bir zaman biriminde daha önemli sonuçların ortaya çıkmasını sağladığından soykırımcı, ırkçı-faşist Türk devleti nezdinde yaşamsal

öneme sahiptir.

Antlaşma sonrası Erzurum-Bakû demiryolu açıldı. TBMM-Sovyetler arasında doğrudan bağlantı bu yolla sağlanarak Türklerin kendisini sosyalist tanımlayan bu devletten olağanüstü büyük çaplarda yardım alması kolaylaştı. Türk kuvvetleri herhangi bir tehlike beklentisi olmadığını garanti altına aldıkları doğuda Ermenilerden alınan silah ve cephaneyle güney ve batıya yönelerek, orada başta yine Ermeniler, Elenler (Rum) ve Asuri-Süryani hristiyan halklar olmak üzere, Zazalar, Araplar, Kürtler ve (Y)Ezidî halklarına karşı hep cezasız kalacak katliamlar gerçekleştirme olanağı buldular.

Şimdi gelin, güney sınırlarını güvenceye almak isteyen Sovyet Rusya'nın, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının İtilâf devletlerinin elinde olmasından kaygılandığı için Ankara ile yakın ilişki kurduğu 16 mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'nın nasıl hazırlandığına bir göz atalım.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra, S.S.C.B.'de yaşanan değişimler, 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla yeni bir devlet kuracağını tüm dünyaya açıklayan Ankara Hükümeti'nin yararına ilişkilerin gelişmesine yol açtı. Ankara'da bulunan Sovyet elçiliğinin birinci sekreteri Yan Yanoviç Upmal Angorski'nin Moskova'da Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Ermeni Levon M. Karakhan'a gönderdiği 8 Kasım 1920 tarihli ilk kapsamlı ve "Gizli" ibaresi taşıyan raporda, yaptığı görüşmeler üzerinden Mustafa Kemal'in "Dış Politika"yla ilgili görüşleriyle, yürütmeye çalıştığı politikanın ilk günlerinden beri Moskova'nın belirgin soğukluğuna işaret ettiği sözlerini şöyle aktarmaktadır:

"Sovyet Rusya açısından açık olmalıdır ki, Doğu'daki ulusal kurtuluş savaşlarının kaderi, oluşan durumda tüm Müslüman Doğu'yu emperyalizme karşı mücadelede birleştirebilecek tek [güç] bugünkü Anadolu'ya sıkıca bağlıdır. Ancak mücadeleyi yönetebilmek için ilk başta Anadolu'daki hareketin kendisinin zafer kazanması lazımdır. Bunun için iki devlet arasında en sıkı temas zorunludur. Kafkaslar'dan (Ermenistan) geçen yol, kesinlikle açık olmalıdır, ancak o zaman şu an yaşamakta olduğumuz bu korkunç kopukluğa yer olmayacaktır. O sıcak sempatinin, son dönemde tüm Türk halkını iyice sarmış olan kardeşlik duygusunun hayal

kırıklığına, gerçek bir birleşmeye giden yolun önüne çıkan nesnel veya öznel engellerden kaynaklanan yanlış anlamalara dönüştüğünü oldukça acı duyarak ifade etmek zorunda kaldı. Daha 4-6 ay önce yolun açılması, Sovyet Rusya tarafından söz verilmişti. Herkes sabırsızca bunun gerçekleşeceği günü bekledi. Ancak yol, o zamandan beri açık değil. Bu yönde bir çalışmanın izi de görünmüyor. Tam tersine aradaki bağ gittikçe daha sorunlu hale geliyor.

Şahtahtı-Nakhiçevan-Culfa demiryolu hattının Ermenistan'ın tam kontrolü altına verilmesi, paradoksal bir şekilde kendi önüne ciddi bir set kurmak eğilimi dışında neyle açıklanabilir. Diyelim ki Ermenistan, iki tarafla da uzlaşmak istemiyor, o zaman onu bunu yapmaya zorlamak lazım, Doğu'daki devrimin çıkarları kesinlikle bunu gerektiriyor. Ancak Sovyet Rusya, belirli kişilerin etkisi yüzünden bunu yapmak istemiyor ve bütün bunlara, bazen Taşnakların küstah çıkışlarına sessiz kalıyor. İttifak, bu şekilde hayal olur. Neyle açıklanabilir, bilemiyorum; korkarım ki, böyle bir taktikte mantık bulmak da zor. Sovyet Rusya, Batı emperyalizmine karşı savaşta bizi destekleyecek güçte değildir veya bunu istemiyor olabilir. Bunun kendi ilkeleri ve fikirleriyle çeliştiğini söylemiyorum bile. Böylece sırf şekli pratik bir bakış açısına göre de büyük bir siyasi hata yapıyor. Eğer ki Ankara hükümeti kendi kaderine terk edilir ve eşit olmayan bir savaşta ezilirse, bundan da herkesten önce Rusya'nın kendisi zarar görür, çünkü muhakkak müttefiklerin ısrarıyla İstanbul hükümeti, 200.000 kişilik Anadolu ordusuyla ona karşı yeni bir cephe açacaktır. Her zaman samimi bir şekilde en yakın dostun olmayı isteyen kesimlerden kendine düşman kazanmak çok büyük bir hata olur. Belki yüzeysel bir bakış açısıyla tüm bu Ermeni meselesi birincil öneme sahip değilmiş, teferruatmış gibi gözükebilir, ancak bu vaziyette oldukça önemlidir, öyle ki Ankara hükümeti, maddi ve manevi olarak bir tek bu ittifakı beklemektedir. Türk halkı, ittifak istiyor ve bu, vekillerin işi, halk onlara şimdi daha güvenle yaklaşıyor. Rusya politikasında başarısızlık, Ankara hükümetinin geniş halk kitleleri içindeki etkisini çok zayıflatır ve aynı zamanda gerici unsurların durumunu güçlendirir. Hatta şu an otoritemizin sarsılmasından çekinerek belirli genel bir hayal kırıklığına yol açmamak için görüşmeler sürecindeki başarısızlığımızı halktan saklamayı tercih ediyoruz. Ancak Sovyet Rusya'nın kendi ilkelerini çiğneyeceğini sanmıyoruz, bu da bize umut veriyor ve bu

Ermenilerin toprak istemi meselesinin bir yanlış anlamadan doğduğu, Moskova'nın Dışişleri Halk Komiserliği'nin Ermenilerin her zaman azınlık olduğu Bitlis, Van ve Muş bölgelerindeki durumla ilgili iyi bilgilendirilmediği düşüncesinden emin olmamızı sağlıyor. Bu yanlış anlama, açıklığa kavuşturulmak zorunda ve [o zaman] ortadan kaybolacaktır. İki devlet arasında ittifak imzalanmalıdır, çünkü bunu Doğu devrimi davası gerektirmektedir.”

Sovyet elçiliği birinci sekreteri Upmal, bu rapordan kısa bir süre önce 18 Ekim 1920'de Ankara'dan Çiçerin'e gönderdiği şifreli telgrafta Moskova'nın Ermeniler adına toprak talebinin TBMM'de yarattığı tepkiyi aktarmıştır. Yusuf Kemal (Tengirşenk)'in Moskova'dan dönüşüyle konu Meclis'in kapalı oturumunda tartışılmış ve Van, Bitlis ve Muş'un Ermenilere verilmesi talebi büyük protestolara yol açmıştır. Upmal'in ifadesiyle ortaya çıkan eğilim ilişkileri koparma noktasına gelince Mustafa Kemal, antlaşmanın oylamasına geçmeden oturumu kapatmıştır. Upmal'in anlatımıyla gericiler, Ankara'nın diplomasisinin başarısızlığını kullanmakta ve Sovyet Rusya'ya karşı propaganda da yapmaktadır. Hükümetin itibarı sarsılmıştır, hatta Mustafa Kemal'in ifadesiyle silinip gitme riskiyle karşı karşıyadır. Upmal, telgrafında fazladan düşman kazanabilecekleri ve tüm Müslüman Doğu'yu kendilerine karşı ayaklandırabilecekleri uyarısında da bulunur. Ona göre başka dost ve devrimci bir güç de bulunmamaktadır. Upmal, Mustafa Kemal'in kişisel görüşmelerinde şunları söylediğini de aktarır: “Ne lazımsa, hepsi kabul, sadece toprağımıza tecavüz olmaz.” Upmal'a göre milli duyguların Batı tarafından ağır bir şekilde rencide edildiği bir dönemde, Ermenilerin toprak meselesinin Türkler tarafından kabul görmesi mümkün değildir. Upmal'ın son cümleleri şöyledir:

“Benim görüşüm: Van-Bitlis-Muş hakkındaki meselenin başarısız bir çözümü, Türklerle önümüzdeki karşılıklı ilişkilerimizde belirleyici olacaktır ve Doğu'daki devrimci hareketi frenleyecektir. Küçük meselede geri adım atıp büyükte kazanmak daha iyi değil mi?”

Kemalistlere Osmanlı İmparatorluğu yerine yeni bir Türk devleti kurma amacıyla gereksinme duyduğu para, silah ve malzeme yardımında bulunan S.S.C.B.'nin Dışişleri

Komiseri Çiçerin'e meclisin açılmasından üç gün sonra Mustafa Kemal'in gönderdiği bir mektupla iki taraf arasında politik ve askeri planda bir ittifak kurulması istendi. Çiçerin bu isteği kabul ederek, Ankara hükümetinden görüşmelerde bulunmak için, Moskova'ya bir kurul gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Bekir Sami başkanlığındaki bir kurul, 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya gönderildi. Görüşmeler sonunda, iki taraf arasındaki diplomatik düzeyde ilk ilişki, 20 Kasım 1920'de kuruldu. Ali Fuat (Cebesoy) TBMM Hükümeti'nin S.S.C.B.'ye gönderdiği ilk diplomatik temsilci oldu. Yapılacak olası bir anlaşmaya iki taraf da dünya politikasında içine düştükleri yalnızlıktan kurtulabilmeleri için atılacak bir ilk adım olarak bakmaktaydı.

Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Budu Mdivani Moskova yolcusu Türk heyetine, Moskova'daki görüşmeleri sadece Dışişleri Halk Komiserliği'nin yürütmeyeceğini, ayrıca Milletler Halk Komiseri Stalin'in de müdahalede bulunacağını belirtmiş ve özellikle de her ne olursa olsun, soykırımla işgal edilen Batı Ermenistan topraklarının Ermenilere geri verilmesinin kesinlikle söz konusu olmadığı güvencesini vermiştir. Bu hususta herhangi bir kaygıları olması ve olası bir güçlkle karşılaştıkları zaman da Stalin'e başvurmalarını salık vermiştir.

Yusuf Kemal (Tengirşenk), Dr. Rıza Nur ve Ali Fuat (Cebesoy)'dan oluşan Türk heyeti, 19 Şubat 1921'de Sovyet yönetimi tarafından Moskova'da "her nevi protokol ve uluslararası kaidelerin çok üstünde, örneği az görülen resmi bir törenle" karşılanmıştı. 21 Şubat günü başlanan görüşmelerde, Sovyet tarafını Dışişleri bakanı Çiçerin ve yardımcısı Ermeni Levon Karakhan temsil etmiştir. Esas anlaşmazlık, Ermeni Meselesiyle, Batum konusunda yoğunlaşmıştır.

Çiçerin'in başında bulunduğu ekip, Ermeni meselesi konusunda Türk tezleriyle çelişen bir tutum sergilemiştir. Ancak ilerleyen süreç içinde Türk heyetinin de açıklıkla ifade ettiği gibi Lenin ve Stalin'in Çiçerin'i sert bir şekilde eleştiren müdahaleleri sonucunda Ermeni meselesi, hem Türk, hem de Sovyet tarafını memnun kılacak olan bir çözüme kavuşturuldu.

Stalin, 12 Şubat 1921 tarihinde el yazısıyla Lenin'e gönderdiği notta aynen şunları yazıyordu:

“Lenin Yoldaş, ben, yalnız dün öğrendim ki, Çiçerin, ne hikmetse Türklere aptalca ve provokatörce bir talep ileterek, Türk nüfusun çoğunlukta olduğu vilayetlerden Van, Muş ve Bitlis'i boşaltmalarını istemiştir. Bu emperyalist Ermeni talebi bizim talebimiz olamaz. Çiçerin'in milliyetçi ruhlu Ermeni telkinleri doğrultusunda Türklere nota göndermesini yasaklamak gerekir.”

Stalin'in bu tutumundan haberdar edilen Türk heyeti, görüşmelerin devam edilebilmesi için Sovyet heyetinde bir Ermeni olmasının kabul edilemeyeceği konusunu da Stalin'le görüşmüş ve Stalin onların isteminden çok daha ötesinde bir adım atarak, Ermeni meselesinin Türklerin istemi doğrultusunda çözülmesi konusunda onlara yardımcı olmuştur. Lenin de, Stalin'in Türk yanlısı tutumunu onaylar bir duruş sergilemiş olduğundan, daha önce heyet üyeleri arasında olan Ermeni Levon Karakhan Sovyet heyetinden çıkartılmış, yerine Dağıstanlı Celal Korkmazov getirilmiştir. Sovyet hükümeti, 22 Şubat 1921 günü görüşmelerde, Türklerin askeri ittifak önerisini kabul edemeyeceğini resmen bildirmiş olduğu halde, Ankara'ya bir dostluk ve kardeşlik antlaşması yapabileceklerini iletmış ve 26 Şubat 1921'de Moskova Konferansı bu şekilde çalışmalarına başlamıştır. Konferansa sırayla Yusuf Kemal (Teşgirenk) ve Çiçerin başkanlık etmiştir. Konferans'ta başta Ermeni meselesi olmak üzere tartışmalı bazı sorunlar Stalin'in müdahalesi üzerine çözülmüş, bütün anlaşmazlıklar giderilmiş ve antlaşma metnine son hali verilmiştir.

TBMM-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın İstanbul'un “işgalinin” yıldönümü olarak addedilen 16 Mart günü imzalanmasını Rus tarafı önermiş olup, bununla emperyalist tanınlanan devletlere bir mesaj verilmek istenmiştir. Bu antlaşmayla, daha önce Brest Litovsk'ta Sovyetlerin Osmanlı Devleti'yle imzaladığı antlaşma, iki taraf arasındaki ilişkiler tarihinde, bir tarafın diğerine askeri güç kullanarak dayatmadığı ilk antlaşmalar olmuştur. Bugün de hâlâ yürürlükte olan bu antlaşmadır.

Böylece Moskova Antlaşması ile :

İlk defa büyük bir devlet TBMM'yi tanımıştır.

- Rusya, yayılmacı ırkçı-Türkçü ideolojinin ifadesi Misâk-ı Millî'yi tanımıştır (Misâk-ı Millî, ilk kez bir Avrupalı devlet tarafından tanınmış, Sovyetleştirilen Ermenistan, Moskova'ya bağlı bir uydu devlet haline getirildiği için, Gümri Antlaşması ile belirlenen doğu sınırı Sovyet Rusya tarafından da kabul edilmiştir).
- Tsarlık Rusyası ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşmalar geçersiz sayılmıştır (bu kapsamda Rusya, 1774'ten beri sahip olduğu kapitülasyon hakkından vazgeçen ilk devlet olmuştur).
- Birinin tanımadığı antlaşmayı, diğeri de tanımayacaktır (Böylece Sovyet Rusya, Sevr Antlaşması'nı tanımayan ilk Avrupalı devlet olmuştur).
- Batum ve çevresi Sovyet Gürcistanı'na bırakılmış, bunun karşılığında hem bölge halkına özerklik tanınması ve Türklerin Batum limanını serbestçe kullanabilmesi kararı alınmış, hem de Ermenilere ait Kars, Ardahan, Surmalu ve çevresinin henüz varolmayan yeni Türk Devleti'ne ait olduğu kabul edilmiştir.
- Antlaşmayla bu toprakların yerlisi olan mazlum halklara karşı sürdürülmekte olan katliamlarda kullanılmak üzere, önemli ölçüde para ve silah yardımı sağlandı.

Yazımın başlarında 10 ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'na istinaden sınırları ABD devlet başkanı W. Wilson tarafından belirlenen Ermenistan devletinin yüzölçümünün 160.000 km² olduğunu kaydetmiştim. Sovyet Rusya ve TBMM Ankara hükümeti arasında ondan sadece 7 ay sonra, 16 mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'yla Sovyet Ermenistan'ın yüzölçümü 12 bin km² kadardı. Kadim Ermenistan topraklarından tam 148.000 km² adında neden bilmem dostluk ve kardeşlik ibareleri bulunan TBMM Ankara hükümetiyle Sovyet Rusya arasında imzalanan Moskova Antlaşması'yla tarihte eşine az rastlanır bir hıyanetle "bir varmış, bir yokmuş" edilmişti işte !

Sarkis HATSPANIAN

Yerevan, 16 mart 2015

DOĞU ERMENİSTAN